

University of Groningen

Studien over Maastricht in de dertiende eeuw

Panhuysen, Gerard Willem Augustinus

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1933

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Panhuysen, G. W. A. (1933). Studien over Maastricht in de dertiende eeuw. Groningen: s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

INLEIDING.

De plaats, waar tans Maastricht gelegen is, was reeds in de eerste eeuw onzer jaartelling bewoond. Hier kruisten elkaar twee grote handelswegen, die vermoedelijk al in vóór-Romeinse tijd gebruikt werden: een grote landweg lopende van West naar Oost door de vlakte bij de uitlopers van Ardennen en Eifel, en de Maas, als waterweg, stromende van Zuid naar Noord. De nederzetting ontleende dan ook haar naam aan het overtrekken der rivier; vóór de bouw der brug geschiedde dat óf over een keibestrating op een doorwaadbare plaats, óf door middel van een veer (trajectus). Sinds de VIde eeuw wordt de stad in de geschiedbronnen genoemd als urbs Trajectensis, Trega, Trectis, Tricht en later ter onderscheiding van het lager gelegen Utrecht, als Trajectum Superius, Trajectum ad Mosam, Mosaetrajectum of Maestricht.¹⁾

In de IIde eeuw na Chr. had, volgens de resultaten van het archeologies onderzoek, de nederzetting zich reeds uitgebreid over de beide Maasoevers, zonder dat zij was uitgegroeid tot een ommuurde stad of Romeins municipium. In de loop echter der derde eeuw, gekenmerkt door binnenlandse verwarringen in het Romeinse Rijk en voortdurend herhaalde invallen der Germaanse stammen, kreeg ook Maastricht zijn versterking, evenals bijna alle open plaatsen van betekenis in Gallië en Germanië: een castellum, dat hoofdzakelijk zal gediend hebben om de belangrijke overgang over de Maas te beschermen. Hoogst waarschijnlijk is ook toen eerst een vaste brug over de Maas geslagen.

Bij dit castellum schijnt de bevolking zich te hebben samenge-

¹⁾ Zie voor dit en het volgende: Dr. W. Goossens, in „De Monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Limburg”. Eerste stuk: Maastricht, 1ste aflevering (Den Haag 1926) 3—4, wiens opvattingen wij hier als van de meest deskundige, soms letterlik, weergeven.

trokken in de onzekere tijden der laatste periode van de Romeinse heerschappij. De bisschop van Tongeren, de H. Servatius, begaf zich naar Maastricht in de tweede helft der IVde eeuw en werd er begraven. Zijn opvolgers verbleven in Maastricht en bestuurden er een christelijke gemeente, de oudst bekende in Nederland. Bisschop Hubertus verplaatste in 722 zijn residentie naar Luik, waar de zetel van het bisdom van toen af bleef gevestigd.

Intussen hadden de Franken de geromaniseerde bevolking van Maastricht terug gedrongen naar het Zuiden, en zich zelf in de stad genesteld. De Frankiese koningen bezaten er een palts, en in nauw verband hiermede stond de kerk, die bisschop Monulphus in het einde der VIde eeuw bouwde ter ere van St. Servaas; uit deze kerk groeide het stift St. Servaas, waarover de Karolingiese en later de Duitse vorsten naar welgevallen beschikten.

Na hun vestiging te Luik hadden de bisschoppen hun bezittingen en rechten in Maastricht behouden. Hun onderhorigen woonden daar samen met die der Frankiese koningen en later met de onderdanen der Duitse koningen en keizers. De bevolking der Maastrichtse agglomeratie bestond dus uit twee onderhorigheden: de „familia Sti. Lamberti”, staande onder de bisschoppen, en de „familia Sti. Servatii”, staande onder de koningen, hetgeen later de eigenaardige rechtstoestand van de zogenaamde tweeherigheid tengevolge zou hebben¹⁾, volgens welke sedert 1284 de bisschop van Luik en de hertog van Brabant, als getreden in de rechten van de keizer, beide als gelijkgerechtigde heren der stad werden beschouwd.

De geschiedenis van het ontstaan dezer tweeherigheid is intussen verre van duidelijk. De rechten en bezittingen van de Luikse bisschoppen te Maastricht zouden van de tiende tot de twaalfde eeuw herhaaldelijk door de Duitse koningen en keizers zijn bekrachtigd en uitgebreid. Volgens een oorkonde van 908 bevestigde Lodewijk het kind²⁾ een vroegere schenking aan de Luikse bisschop, en daaronder ook „telonium ac monetam de Trajecto, nostra donatione cum consensu Albuini eo tempore illius comitis concessam”³⁾. In 985 bekrachtigde keizer Otto III o.a. de immuniteit der bisschoppe-

---

¹⁾ Tot hier toe de opvattingen van Dr. Goossens, l.c.

²⁾ Bormans-Schoolmeesters, Cartul. St. Lambert, I, 12—13.

³⁾ Zie voor dit en het volgende: L. J. Suringar, Bijdrage tot de kennis van den regeeringsvorm van Maastricht en zijn re sort, meer bijzonder gedurende het tijdvak 1632—1794 (Leiden, 1873), 17—35.

like „familia” te Maastricht, d.i. van allen, die op enige wijze aan de bisschoppelijke kerk verbonden waren ¹⁾). In een ongedateerd stuk bevestigde deze keizer de bisschop in het bezit van de tol en munt te Maastricht ²⁾. In 1006 bekrachtigde keizer Hendrik II op zijn beurt al deze rechten van de bisschop te Maastricht ³⁾; en deze bekrachtiging werd ongeveer woordelijk herhaald door keizer Hendrik IV in 1070 ⁴⁾. In 1155 bevestigde keizer Frederik Barbarossa de Luikse kerk in al haar bezittingen en noemde als zodanig o.a. „quicquid in Traiecto tenet ecclesia B. Lamberti et quae confirmaverunt ei praedecessores mei in eadem villa, ecclesia B. Mariae cum omnibus appenditiis ejus” etc., dus de kerk van O. L. Vrouw en wat daartoe behoort ⁵⁾.

De schrijvers van Luikse zijde, die de geschiedenis van Maastricht behandelden (De Lenarts, Chapeauville, Fisen, Bouille, de Villenfagne), hebben op de bovengenoemde schenking van munt en tol in 908 de „medesouveriniteit” der bisschoppen van Luik over Maastricht gegrond; met dit tol- en muntrecht, welke beide steeds onder de regaliën behoorden, zou de gehele en volstreckte souvereiniteit bedoeld zijn; de latere bovengenoemde bevestigingen van hun rechten te Maastricht bekrachtigden dus deze souvereiniteit. ⁶⁾

Als onrechtmatig beschouwen deze schrijvers de oorkonden van keizer Hendrik IV van 1087, waarbij deze de kerk van St. Servaas tot een vrije rijksproostdij verklaarde, staande voor het tijdelijke onder de keizer en voor het geestelijke onder de paus ⁷⁾; als onrechtmatig de beslissing, die koning Lotharius III in 1132 nam in een geschil tussen de kapittels van S. Servaas en O. L. Vrouw over hun respectievelijk geestelijk rechtsgebied ⁸⁾, waarbij hij verklaarde, dat alle vreemdelingen, die zich in Maastricht zouden vestigen, waarvandaan zij ook kwamen, in deze stad onder de jurisdictie van de koning zouden staan, en in de parochiekerk van St. Servaas

¹⁾ MG DD Otto III, 413, nr. 16.

²⁾ MG DD Otto III, 445, nr. 45.

³⁾ MG DD H. II, 141, nr. 115.

⁴⁾ Bormans-Schoolmeesters, Cartul. St. Lambert, I, 34—36.

⁵⁾ Chapeauville. Gesta pontif. Leodiensium, II (Leodii, 1613), 107. Cfr. echter Bormans-Schoolmeesters, Cartul. St. Lambert, I, 76—80, met een essentieel verschil in de tekst (... in eadem villa cum ecclesia B. Mariae, etc.)

⁶⁾ Suringar, o.c. 17—28, behandelt zéér uitvoerig het meningsverschil tussen de Luikse en Brabantse geschiedschrijvers.

⁷⁾ Miraeus, O.D. IV, 186.

⁸⁾ MG DD Loth. III, 66, nr. 41.

gedoopt en begraven moesten worden; uitgezonderd slechts zij, die behoorden tot de „familia S. Mariae sanctique Lamberti”, d.i. de Luikse bisschopskerk. Als onrechtmatig beschouwen zij vooral de oorkonde van 1204, waardoor koning Philips van Zwaben Maastricht in leen gaf aan de hertog van Brabant, zonder ook maar over rechten van de Luikse bisschop daar ter plaatse te spreken¹⁾. Deze belening werd intussen nog in de dertiende eeuw en later door de Duitse koningen herhaaldelijk bekrachtigd.

In de loop der dertiende eeuw kwamen de hertog van Brabant en de bisschop van Luik meermalen in konflikt over elkanders rechten in en op Maastricht. Deze moeilijkheden bleven duren tot eindelijk in 1284, tengevolge van een scheidsrechterlik onderzoek, een overeenkomst tot stand kwam tussen de toenmalige bisschop van Luik, Jan IV van Vlaanderen, en zijn zwager Jan I, hertog van Brabant. Volgens deze overeenkomst, later steeds de „Oude Caerte” genoemd, zouden de bisschop en de hertog voortaan als gelijk-gerechtigde heren over Maastricht regeren, beide met hoge en lage jurisdictie over hun onderdanen. Allen, die behoorden tot de kerk van O. L. Vrouw en St. Lambert in Luik, tot de kerken van O. L. Vrouw in Maastricht, in Tongeren en in Hoei, of tot de kerk van St. Oda te Amaing, en zich te Maastricht vestigden, zouden staan onder de jurisdictie van de bisschop; alle overige vreemdelingen, die te Maastricht gingen wonen, zouden onderdaan zijn van de hertog²⁾. Sindsdien is deze „Oude Caerte” het fundament gebleven, waarop bij de latere overeenkomsten tussen bisschop en hertog steeds is voortgebouwd.

De schrijvers van Luikse zijde meenden ook in deze overeenkomst een beperking der oorspronkelijk onbeperkte „sovereine” rechten van de bisschop over Maastricht te moeten zien.

De schrijvers van Brabantse zijde daarentegen (waaronder Pélerin de belangrijkste is) ontkennen niet, dat de bisschop van oudsher zekere rechten te Maastricht toekwamen, zoals de oorspronkelijk alleen geestelijke, later ook wereldlike jurisdictie over de „familia” zijner kerk, verder de muntslag en het tolrecht, welke hem in 908 geschonken waren; zij ontkennen echter wel, dat aan de bisschop ooit vóór de overeenkomst van 1284 van rechtswege enige „sovereiniteitsrechten” binnen Maastricht hebben toebehoord, en zijn

¹⁾ Miraeus, O.D., III, 75.

²⁾ L. Crahay, Coutumes de la ville de Maestricht (Bruxelles. 1876) 11—12. Suringar, o.c. 43—46

dus van mening, dat zijn „medesouvereiniteit” over Maastricht, in 1284 openlik door de hertog van Brabant erkend, slechts door usurpatie is ontstaan ¹⁾).

Ofschoon Suringar, die in zijn „Bijdrage tot de kennis van de regeeringsvorm van Maastricht” een overzicht van deze kontroverse geeft, zelf geen oordeel over deze kwestie wil uitspreken, neigt hij toch zeer duidelijk over naar de mening der oudere Brabantse schrijvers. Vóór deze opvatting en overtuigend tegen die der Luikse schrijvers, die de bisschop van Luik willen beschouwen als heer over heel Maastricht sinds 908, spreekt het feit, dat Frederik Barbarossa in 1174 Maastricht met al wat daarvan afhing, „burgus Trajecti cum omnibus pertinentiis suis”, alleen de kerk van S. Servaas uitgezonderd, in pand gaf aan . . . de bisschop van Luik, Rudolf van Zaehringen ²⁾). Zo zou de keizer toch zeker niet hebben kunnen handelen, wanneer de bisschop toen heer van heel Maastricht geweest was. ³⁾

Nog in 1911 schrijft Flament ⁴⁾, dat het geen uitgemaakte zaak is, van wanneer de souvereiniteit van de Luikse bisschop in Maastricht dagtekent, of al de diplomaten echt zijn, waarin de rechten van de bisschop in onze stad tussen 908 en 1155 worden gegeven of bekrachtigd, en welke de juiste zin van hun inhoud is. Hij meent, met Suringar, dat er sprake is van de rechten van de bisschop op zijn „familie”, ook van de wereldlike van den beginne af, maar veronderstelt daarenboven, dat onder die rechten begrepen is het gebied der hele parochie van O. L. Vrouw, m.a.w. het gebied van de voormalige Romeinse stad. Volgens zijn konjektuur bestonden in de vroege middeleeuwen: 1) het eigenlike Frankiese Maastricht met de Sint-Servaas als middenpunt, dat direkt onder de keizer stond; 2) het dorp Sint Pieter, als het ware een voorstad van Maastricht, dat onder de bisschop van Luik hoorde; tussen deze beide plaatsen lag het onbebouwde terrein van het vroegere Romeinse Maastricht; op dit terrein liet bisschop Notger van Luik de O. L. Vrouwekerk bouwen en hij stichtte daarbij omstreeks 990 een kapittel; deze kapittelkerk van O. L. Vrouw werd de kern van een nieuw suburbium, waarvan de bisschop alleen heer was. Wanneer de keizer of later de hertog van Brabant iets omtrent hun eigen stad, het

1) Suringar, o.c., 36.

2) Bormans-Schoolmeesters, Cartulaire de St. Lambert, I, 93—94.

3) Cfr. Public. 47 (1911) 67.

4) Public. 47 (1911), 65 v.v.

oude Frankiese Maastricht, dekreteerden, dan bleef dit bisschoppelik suburbium buiten beschouwing, terwijl de rechten der bisschoppen zich eveneens tot zijn eigen suburbium beperkten. In 1229 werden stadsmuren gebouwd, die én het oud Frankiese, nu hertogelijke Maastricht, én de bisschoppelijke voorstad rondom de O. L. Vrouwekerk insloten. Waren vóór 1229 zowel het recht van de bisschop op zijn onderdanen, als dat van de hertog op de zijne, territoriaal ten opzichte van elkander afgebakend, sindsdien werd het recht van beiden binnen het nieuwe Maastricht zuiver personeel: waar zich hun onderdanen binnen de nieuwe stad ook vestigden, zij bleven onder de rechtsmacht van hun vroegere heer, hetzij bisschop of hertog.¹⁾ Zo tenminste menen wij het niet altijd even heldere betoog van Flament te moeten begrijpen.

In strijd met zijn opvatting, dat er naast het keizerlik, later hertogelik Maastricht een bisschoppelik, duidelijk omgrensd, Maastrichts gebied zou gelegen hebben, lijkt ons het feit, dat ook volgens de oorkonde van Lotharius III van 1132 de onderdanen van de keizer én die van de bisschop door elkander in de stad verspreid woonden, zonder dat dit hun onderhorigheid onder één der beide heren beïnvloedde, terwijl evenmin de parochiën van St. Servaas en O. L. Vrouw ten opzichte van elkander begrensde waren; ook de parochianen dezer beide kerken woonden blijkbaar door elkander in de stad verspreid. Dit laatste feit wordt bevestigd door de omstandigheid, dat eerst in 1587 de grenzen der beide parochiën scherp omschreven werden²⁾. In strijd met de mening van Flament lijkt tevens een passage uit een oorkonde van paus Innocentius II van 31 Maart 1139, gericht aan *het kapittel van Sint Servaas* te Maastricht; hierin toch wordt van de O. L. Vrouwekerk gezegd: „ecclesia . . . , que in vestro burgo sita est”³⁾.

De geschiedenis van de oorsprong en ontwikkeling der tweeherigheid van Maastricht blijkt dus nog zéér duister te zijn. Teneinde iets tot verheldering daarvan bij te dragen hebben wij ons in de volgende studiën tot taak gesteld om het ontstaan of de ontwikkeling der rechten van hertog en bisschop binnen deze stad gedurende de eerste helft der dertiende eeuw na te gaan, voorzover het resterende oorkondenmateriaal dit veroorlooft. Meer zekerheid omtrent het verloop der gebeurtenissen in deze periode zal het onder-

¹⁾ Public. 47 (1911), 63—71.

²⁾ Public. 5 (1868), 84—90.

³⁾ BCRH, 3e serie, t. IX, 20—22.

zoek naar de toestanden in vroegere eeuwen waarschijnlijk vergemakkeliken.

Daarnaast trachtten wij zo veel mogelijk de ontwikkeling der autonomie van de Maastrichtse burgerij gedurende deze periode te volgen, en te achterhalen, welke de houding der beide heren van Maastricht hiertegenover geweest is.

De oorkonden, waarop wij ons onderzoek baseerden, gaven zelf een groepering der stukken en feiten rondom drie voornamen gebeurtenissen aan. Zo vormt de kern van de eerste studie de belening van hertog Hendrik I van Brabant met Maastricht in September 1202. De tweede studie behandelt de gebeurtenissen in verband met de bouw der stadsmuren omstreeks 1229. Een scheidsrechterlik onderzoek naar de rechten van de bisschop en hertog over Maastricht in 1245 leverde het belangrijkste materiaal voor de derde studie.

Maastricht was een strategies en ekonomies zeer belangrijke plaats aan de handelsweg Keulen-Gent-Brugge. Dit was misschien wel de hoofdreden, waarom hertog Hendrik I zo krachtige pogingen heeft aangewend om deze stad in zijn bezit te krijgen, de hoofdoorzaak dus ook der latere politieke verwickelingen binnen de stad. Het leek ons daarom gerechtvaardigd om in de vierde studie samen te vatten wat over de ekonomiese belangrijkheid van Maastricht in die tijden reeds bekend was, ons voornamelijk baserende op de resultaten van Bächtold en Rousseau, en dit aan te vullen met de nieuwe gegevens, welke wij dienaangaande in de loop van ons onderzoek verzamelden.

Waar dit noodzakelik bleek, hebben wij vooraf de al dan niet betrouwbaarheid der gebruikte oorkonden trachten vast te stellen.

Het volgende geschrift is dus niet een syntheties verhaal van de politieke geschiedenis van Maastricht in de dertiende eeuw, of zelfs niet van een deel daarvan. Er wordt in getracht zo veel mogelijk te ontrafelen, wat de bewerkte oorkonden aan gegevens voor een dergelijke geschiedenis bevatten; wij hopen echter hierdoor mee te helpen aan de opbouw van deze zo zeer begeerde synthese.